

BEKE GYÖRGY

Emelt fővel

Magyarságkép a románoknál? Románságkép nálunk? Alighanem ezeknek a tükörnek az „újracsiszolásával” kellene kezdődnie minden kéznyújtásnak, ha lelki mélységekben és gondolati magasságokban akarjuk a „történelmi kibékülést”, nem taktikázó diplomaták tárgyalóasztalánál, kényszerűen megkötött, nagyhatalmi nyomásra létrejött alapszerződésekkel. Béke ugyanis csak lélekben születik, és előfeltétele a kölcsönös megismerés, méghozzá történelmi arányokban és szociológiai alapossággal. Egymagában ez sem oldhatja fel a feszültségeket vagy nem mindegyiket a megalapozott vagy mesterségesen keltett ellentétek közül, de hiszen még a családi élet sem örökös idill; ha valaki így képzelel el a társas emberi együttlétet, az vagy képmutató vagy reménytelenül gyáva ahhoz, hogy szembenézzen a valósággal.

Ezt a tényt, a kölcsönös megismerést, amely már-már kontinentális arányokat ölt „Európa kapujában”, eddig is emlegettük Erdélyben, a diktatúra „szelídebb” időszakában. Szinte minden alkalommal kizárólag a román nép és az erdélyi magyar kisebbség kapcsolataira szűkítve le, nem a két nemzet viszonyára alapozva, miként ezt természetesen találjuk ma, és természetesen lett volna akkor is. Csakhogy a román pártidiktatúra – e vonatkozásban tovább folytatva az 1945 előtti nacionalista kurzusok hagyományait – eleve nem ismerte el a népek, nemzetiségek, népcsoportok egyenlőségét az ország határain belül. A kisebbségi magyarságot eltiltották saját történelmétől, ehelyett a román nacionalizmus történelmi mítoszait erőszakolták rá az iskolákban, a sajtóban, a szellemi életben.

Cinikusabb román írók azzal indokolták ezt az eljárást – a lelkiismeretesebbek önmaguk előtt is –, hogy a románoknak ugyanilyen sorsuk volt a magyar főhatalom alatt. Ki lapozta fel például a négyéves észak-erdélyi „magyar világ” idején megjelent kolozsvári román napilap, a *Tribuna Ardealului* gyűjteményét, pedig ebben érdekes nyomokat találni e vonatkozásban. Így 1941. március 9-én George Dancus, a kulturális rovat vezetője ilyen címmel érkezett: *Dacizmul în literatura* (Dacizmus az irodalomban.) Ebben a dákóromán eredetmítosz legfőbb képviselőit idézte meg. Nyomatékosításképpen közreadta George Cosbuc versét, amely a dákóromán folytonosság jegyében fogant:

*Az élet úgyse jó neked,
Ha nem kedvedre élheted!
Csak nem túrme nyakad igát,
Mit egy hóhér nép vetne rád?*

(Decebal beszéde a néphez. Szabó Magda fordítása)

A vers kelte: 1896. Kell-e magyarázni, hogy a költő nem a római hódítókban látott „hóhér népet” – holott Decebal dák vezér velük vívott élet-halál harcot –, hanem a magyarokban? De magyar tannyelvű iskolákban, magyar újságokban a diktatúra idején Árpád nevét is tilos volt kimondani, leírni, a magyar honfoglalás „betörés” volt az ősi román földre, a honfoglalók pedig ázsiai barbár hódítók!

Természetes, hogy ilyen viszonyok között torz szemlélet, hamis érzelmvilág alakult ki mind a románokban, mind a magyarokban. Többségiükben a fölény, a gőg, ami a jogosnak tartott uralkodási vágyat, kisebbségiükben a megalázkodás vagy lefojtott düh, a kisebbségi érzést plántálta el. Legtöbbször szinte észrevétlenül vagy pedig – hamis ösztönrel – önvédelemnek képzelve az udvarias önfeláldást, a „rugalmas” alkalmazkodást.

Javíthatna volna-e a románság magyarságképét a szépirodalom, amely fordításban évtizedeken át bő csatornákon áramlott a két nemzet között? Történelmünkben nem volt példa ilyen irányú, tervezett, államilag ösztönzött, megkövetelt, egyben támogatott kulturális cserére, mint a magyar-román közös könyvkiadási egyezmény. Ugy sommázhathatjuk, hogy a klasszikus és kortárs román irodalom minden értékes műve – kivéve a cenzúráról tiltottakat – megszólalt magyarul, még hozzá többségük igen jó tolmácsolásban. Fontosnak tartott „időszzerű munkák” is, felső sugallatra, eljutottak a magyar olvasókhoz. Még hozzá nemcsak az erdélyiekhez és anyaországiakhoz, de a felvidéki magyarokhoz is. A magyar nyelv közvetítésével a román irodalom otthonossá vált az egész Kárpát-medencében. A román irodalom magyar fogadtatásáról Domokos Sámuel budapesti egyetemi tanár két kötetet is közreadott, egyik az 1831 és 1960 között magyarra fordított román művek bibliográfiája, másik az 1961 és 1970 közötti évtized lustrája. Az első kötet 911 nyomtatott oldal terjedelmű, a második 876 oldalas. Vagyis tíz év fordítói termése majdnem annyi volt, mint 1960 előtt 129 esztendőé. Sajnálatos, hogy a román irodalom magyar bibliográfiája azóta sem folytatódik. Pedig tudtommal, Domokos Sámuel tovább cédulázott.

Kiadásra került, a Kriterionnál, a *Magyar irodalom* románul, 1983-ban. Időben lényegében ugyanazt a szakaszt dolgozta fel, mint a két Domokos-bibliográfia. Csak-hogy Réthy Andor és Váczy Leona könyvszerkesztése elfért 1064 nyomtatott oldalon! Vajon a magyar irodalom lefordításra méltó össztermése 140 év alatt feleannyi volt, mint a román irodalomé? Eltűnődhetünk azon, hogy Tamási Aron (1897–1966) életművéből 1970-ig egyetlen önálló kötet sem jelent meg románul, csupán egy tízoldalas írás (*Test és lélek*) 1939-ben a Gand Románesc folyóiratban. Pedig Ion Chinezul irodalomtörténész és műfordító 1930-ban megjelent erdélyi magyar irodalomtörténetében (*Aspecte din literatura maghiaro ardeleana*) méltóképpen foglalkozott Tamási írásművészetével. Valamivel több szerencséje volt e vonatkozásban Nyírő Józsefnek (1889–1953), akinek *Isten igájában* című regénye eljutott a román olvasókhoz E. Daianu fordításában, 1933-ban – az eseményt a kolozsvári *Ellenzék* vezércikkben üdvözölte –, és még előbb szerepelt Nyírő a Ioan Lupu szerkesztette és fordította, az erdélyi magyar elbeszélőket bemutató 1929-es antológiában (*Poverstitori unghuri ardeleni*); ennek az előszavát a nagy román regényíró, Liviu Rebreanu jegyezte. Érdekes a névsor azokról, akiket az akkori román irodalom az erdélyiek legfontosabb prózaíróinak tekintett: Benedek Elek, Berde Mária, Gyallay Domokos, Kaczér Illés, Ligeti Ernő, Nagy Dániel, Nyírő József, Sipos Domokos és Tabéry Géza. Egy-két kivételtől eltekintve, kiállták az irodalomtörténet próbáját is.

Ha húsz évvel később jelenik meg ez az antológia... Nem, egyáltalán nem jelenhetett volna meg: egyazon kötetben erdélyiek és anyaországiak? A magyar irodalom románul egyszerűen kettőbe tépte a magyar irodalmat, egyik részét anyaországinak minősítették, másikat az erdélyinek, jól elhatárolva őket egymástól. Ez árulkodott legjobban, hogy a magyar-román kulturális és közös könyvkiadási egyezmények árnyékában milyen szándékokat érvényesített – a kulturális életben szokatlan durvasággal – Buka-

rest. Olyan esetben, ha egy magyar író, költő pályája ide vagy oda átlépte a trianoni határt, azt önkényesen valamelyik csoportba sorozták, a másikban meg sem említették. Így tépték ketté Ady Endre, Áprily Lajos, Jékely Zoltán, Benedek Elek s annyi más erdélyi születésű vagy pályájával Erdélyhez kötődő alkotó életművét. Szegény Adynak igazán gondolnia kellett volna arra, hogy ha már a Partiumban született és Nagyváradon indult, akkor ne folytassa pályáját Debrecenben és Budapesten, mert egykor majd határt húznak az Ér partján!

Nem véletlen „szétválasztás” volt ez a bibliográfiában. Ez a szempont érvényesült abban a négykötetes antológiában is, amely a magyar irodalmat volt hivatva bemutatni, a kezdetektől nagyjából, a második világháborúig. A válogatást Lőrinczi László, Majtényi Erik és Szász János végezte, a Világirodalmi Kiadó gondozta, 1965 és 1969 között. A felülről megparancsolt szerkesztési elv kirekesztette a huszadik század magyar irodalmából az erdélyieket; hiányoznak olyan jellegzetes írók, mint Tamási Aron, Nyíró József, Dsida Jenő, nem is beszélve Reményik Sándorról. Kaphatott-e ezekből a kötetekből a román olvasó megbízható képet az erdélyi magyarság hangulatáról, érzélemvilágáról, gondolkodásáról – éppen a Trianont követő időkből?

Erdemes egy pillantást vetni arra is, hogy kikkel kezdődik a magyar irodalom román antológiája? A népköltészet fejezete után, az első név: Apáti Ferenc, az 1500-as évek elején élt költő. Bornemissza Péter a XVI. század második felébe visz vissza. Helyet kapott Moldovai Mihály énekszerző, szintén a XVI. századból. Itt megállhatunk egy szusszanásra. Ha már a vándor énekmondó a régi magyar irodalmat képviseli a román olvasó előtt, akkor ugyan hol maradt Pázmány Péter, a XVI. század végéről, a XVII. század elejéről? Hát a régebbi, még régebbi magyar irodalom, amely nélkül csonka és félszeg irodalmunk valóságos költészete? Miért maradt ki a XIII. század végéről az Ómagyar Mária-siralom, a legrégebbi magyar vers, illetve versfordítás, üde, modernül ható alliterációjával: „Világ világa / Virágnak virága!” Milyen okból mellőztetett a magyar humanizmus nagy korszaka, Vitéz János, Panus Pannonius ott, ahol vándorénekesünk ilyen piedesztálra emeltetett?

Feleletet egy másik antológiában találunk, illetve ennek alapján következtethetünk ki. Négy évvel korábban elindult egy másik sorozat – dicséretes módon –, *A román irodalom kis tükre* (1961–1964). Két kiváló filológus állította össze: a román Mihai Gafita és a magyar Lőrinczi László. A csodálatos népköltészeti alkotások után, a régi román irodalom itt csakugyan a legelején, Varlaam és Dosoftei metropolitákkal kezdődik, a XVII. században. E krónikásokat követően, az első verses műveket románul a XVIII. században szerezték; Ion Budai-Deleanu írta a Cigányiászt, Ienochita, Vazarescu négy soros himnuszát az anyanyelvhez.

El lehetett volna-e tűrni, hogy a „betolakodó”, barbár magyarok első költeményét öt évszázaddal előbb írták, mint az „óslakos” románokét, akik ugyebár, a latin kultúra igazi örökösei?

Árulkodik *A román irodalom kis tükre* a magyar irodalmat, a nemzetet széttépő szemlélet érvényesüléséről is. Jól szemügyre vehető, hogy a Mihai Beniuc aláírását viselő előszót utólag kicserélték a kötetben. A magyarázatot az első mondat adja meg: „A román irodalom kis tükre első kötetének megjelenését úgy kell üdvözölnünk, mint fontos lépést a Román Népköztársaságban együtt élő román nép és a nemzeti kisebbségek kölcsönös megismerésének és a felszabadulás óta folyton mélyülő és erősödő testvériségének útján.” Őrzöm azt a példányt, amelyből kitepték az eredeti előszót (a könyv néhány hétig raktáron állt). Ez a szöveg a román és a magyar nép, két nemzet,

két irodalom szellemi kapcsolatairól, kölcsönös megismeréséről szolt. Hiába volt Mihail Beniuc a Romániai Írószövetség elnöke – egyik legfontosabb román költő, Petőfi, Ady, József Attila lefordítója – a pártcenzúra nem engedett, az előszót ki kellett cserélni.

Irtuk pedig az 1961. esztendő. Még négy év volt hátra Ceausescu trónralépéséig, de már ő érvényesítette a saját – vagy az egész pártvezetés? – felfogását a nemzetek, népek, irodalmak „egyenlőségéről”. Mikor a román nyelv erőszakolása mindenek fölött álló kötelességgé lett, és a magyar lapokat, főleg az ifjúsági kiadványokat ennek az „eszmének” a népszerűsítésére kötelezték, Bajor Andor, a tiszta lelkű és zseniális tollú író a *Napsugár* gyermeklapban, a maga bűbajos, látszatra naiv módján cikket közölt arról, hogy milyen szép dolog is, ha megtanuljuk egymás nyelvét, magyarok a román, románok a magyart. Ceausescu felhördült, mikor jelentették ezt neki, és Bajor Andort személyesen dobatta ki a *Napsugártól*, amelynek 1957-es indulásától munkatársa volt, Asztalos Istvánnal, Fodor Sándorral az alapítója. A jövő diktátor cinikusan meg is indokolta lépését: „A proletár internacionalizmus nem azt kéri, hogy a románok tanuljanak meg magyarul, hanem azt, de mindenképpen, hogy a magyarok tanulják meg a nagy román nép nyelvét, ismerjék meg eredetiben a kultúráját. Másként nem érvényesülhetnek a szocialista Romániában!”

Még a helyi, kolozsvári pártvezérek is túlzásnak találták Bajor büntetését, és „átmentették” az Irodalmi Kiadóhoz.

Igy érkezünk el az 1989 előtti magyar–román szellemi kapcsolatok mélypontjához, ahhoz a hamis, koncepció vitához – inkább sztálini per volt! – amit a román párhatalom indított a Köpeczi Béla akadémikus munkaközössége által kidolgozott, 1986-ban megjelent háromkötetes *Erdély története* ellen. A torzulás és torzítás iszonyú példája! Noha a maga módján eléggé „szelíd” tanulmánygyűjtemény óvakodott a román „érzékenység” megsértésétől, a magyar tudománynak végre vállalkoznia kellett – szigorú tények alapján – az évtizedek óta folyó román történelemhamisítás mítoszaira. A magyarországi történészek ugyan 1986 előtt is sok vitás részletkérdést tisztáztak, és minden esetben heves válasz érkezett Bukarestből, akkor még hivatásos történészek aláírásával. A magyar álláspont egésze azonban soha nem ismert felbőszülést váltott ki Ceausescu udvarában. Az *Erdély története* ellen mozgósították az egész propaganda gépezetet. A történészekkel együtt, akik megadták a hangot, a „kórus” magyar kutatókból, aktivistákból, szerkesztőkből állott, akik kész kottát kaptak a kezükbe. Színét sem látták a köteteknek, amelyeket a legdurvább szavakkal kellett elítélniük. Hiszen a határon a román vámosok jobban vadászták az *Erdély történetét*, mint a kábítószer-csempészeket. A szépirodalmi lapok sem mentesültek a gyalázkodó cikkek közlésétől. Miként fogadta ezt a heves támadást az erdélyi magyarság? Legjobban megmutatta magatartását az a kiszemelt felszólaló, akinek a Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsában – akkor már hivatalosan „magyar nemzetiségű románok” lettek az erdélyi magyarok – kellett volna felolvasnia a tőle lélekben idegen szöveget, ő azonban inkább öngyilkos lett, minthogy árulójává váljék nemzetének és az igazságnak.

És hány barátságot gyilkolt meg Ceausescu parancsa! Írók, művészek, tanárok, értelmiségiek és munkások személyes kapcsolatait zavarta meg. Leginkább meglepő volt Titus Popovici neves író nyilatkozata, hiszen őt addig a barátunknak tudtuk. Elsőnek és egyedül szolt például *Az idegen* című regényében, még 1955-ben, a Maniu-gárdák 1944-es szárazajtai tömeggyilkosságáról. Popovici máig fájó tuskét hagyott minden magyarok lelkében. Az ő szövegét nem kellett másoknak megírniuk, tudatlan pártaktivistáknak. A történelmi igazság nevében a legképtelenebb rágalmakat szórta szét

a magyar történelemről. A román nép eredendő humanizmusa nevében köpte szembe a másik népet, a vérig alázott, keresztre feszített magyarságot. Aki csak írt erről később, 1989 után – mikor már lehetett – mind felemlegette árulását, amit Petőfi Sándorral szemben követett el. Nemcsak román barátainak emlegette szívesen a magyar költőt, miként Domokos Géza emlékeztet erre, de írásba is adta, 1972-es *Tolmács nélkül* című interjúkötetem számára: „Beteges gyermek voltam, s lázas, álmatlan éjszakáimon anyám Eminescu versei mellett, Petőfi-verseket olvasott fel nekem. Ezeknek a lángoló szellemeknek a sorsa sokáig foglalkoztatott engem...” Másfél évtized múlva a „lángoló szellemből” irredenta magyar lett, románellenes Petőfy, a gőgös nacionalizmus, már-már törzsi szemlélet megtestesítője, aki a „magyarok Istenére” esküdteti népét, vagyis még Istent is kisajátítja magának. „Különös »rádöbbenés ez«, Titusz! – jegyezte fel naplójában, 1987. április 1-jén Sütő András. – Aggasztó is, hogy a magad fejétől nem jöttél rá, miszerint a »Magyarok Istene«, a pogány magyarság idejéből örökölt fogalom, a költő szóhasználatában már úgy jelent Istent, ahogy Zeusz az ókori görögöknél, vagy Jupiter a rómaiaknál: egy meghaladott korszak emléke, metafora: történelmi sors és jelkép, fátum, büntetés egyrészt, remény és fölemelkedés másrészt. Mindig nagyra becsült intellektuális képességeidet erősen rövid gyepelőre fogtad, Titusz, amikor nyelvünk metaforikus fogalmából a világszabadság eszméjét istenítő Petőfi Sándor sovén szemléletét »kihüvelyezted«. Azt már nem is kérdelem: miért írsz Petőfy-t és Babics-ot? Utolsó találkozásunk idején még jól tudtad, melyik hogy írta a nevét. Mit szólnál hozzá, ha én azt írnám: Eminesco? Caragialescu?», (*Heródes napjai*, 1994.)

Domokos Géza láthatóan hinni szeretné, hogy a Petőfy – a következetes névelírás – üzenet volt: jelzése annak, hogy Titus Popovici kényszer alatt írta meg a maga szövegét. (*Nikita rosszkezdvei*, Helikon, 1999. október 10.) Titus Popovicinak, a rendszer kegyeltjének is csak annyira telt a lehetőségéből – bátorságából –, hogy térden állva lázadjon? És Sütő András csak titkos naplójának írhatta meg az eredetileg nyílt levélnek szánt üzenetet egykori barátjához, Titus Popovicinhoz? Mert „nyílt levélként ki fogja közölni?” Aligha kell ennél vádlóbb bizonyíték arra, hogy a diktatúra a szellemet, így a kölcsönös megismerés és tisztelet eszméjét és gyakorlatát is halálos szorításba fogta?!

Különösnek tűnhetik, amit most mondok. A megfélemlítő hadjáratnak „haszna” is volt az erdélyi magyarság körében. A Bukarestben kelt „válaszok” ugyanis először árulták el nyíltan, hogy mik is az igazi ütközési pontok a magyar és román történelmi álláspontok között: a dákoromán elmélet, az Erdélyi Fejedelemség jellege, a 48-as szabadságharc, a kiegyezés, Trianon. Világossá vált az is, hogy a nyolcvanas évek második felében milyen álláspontot képviselt a budapesti tudományosság az erdélyi történelem vitatott kérdéseiről? Az anyaországi vélemény ugyanis valamiképpen mindig leképződött az erdélyi magyarság történelemfelfogásában is. Jó példám van erre. Valamikor, a hatvanas években, mikor Csomakőrösön és a szomszédos Kovásznán szobrokat akartak állítani Csoma Sándornak – ma már állnak a szobrok –, a körzeti propagandatitkár, magyar ember, botrányt csapott: hogyan merészelnek kultuszt úzni egy angol imperialista ügynökből? Ugyan, honnan vette a képtelen baromságot a magyar ügyekben egyébként érzékeny és segítőkész vidéki pártaktivista?

Kubassek János dr. 1999-es Csoma-könyvében (*A Himalája magyar vándora*) említi a nagy nyelvész Erden álló szobrának a történetét is. Antal Károly műve még a negyvenes években készült el, de akkor nem állították fel. Az ötvenes évek elején Ligeti Lajos akadémikus, orientalista tapogatózva megkérdezte Révai Józseftől, a magyar

kulturális élet akkori mindenható urától, hogy nem avathatnák-e fel végre Csoma Sándor hányódó szobrát? A pártvezető művelt ember volt, még toleráns is egyben-másban, a népi írókról szinte-szinte elfogadhatóan nyilatkozott 1942-ben Moszkvában írt könyvében (*Népiesség, demokrácia, szocializmus* – Kállai Gyula neve alatt). A „felvilágosult” pártvezér így felelt:

– Kétségtelen tény, hogy Kőrösi Csoma nagy tudós volt, amit nem lehet vitatni. A származásával sincs baj, mert osztályhelyzetét tekintve szegényparaszti környezetből került ki. Az azonban már gondot jelent, hogy erdélyi, s ez okot adhat a nemkívánatos nacionalizmusra. A legnagyobb probléma azonban az, hogy Kőrösi Csoma tibeti–angol szótárát az Ázsiában gyarmatosító angolok megbízásából készítette el. Ezért őt a brit imperializmus ügynökének kell tekinteni, és ezért nem kaphat szobrot.

Révai véleménye nem jelent meg soha, de a népi érintkezés hajszálgyökerein eljutott Kovásznára is.

Még különösebbnek tűnhetik, hogy az *Erdély története* körül lefolytatott hivatalos román rágalom-hadjárat a román értelmiségieket is segítette a tájékozódásban. Csak éppen ellenkező előjellel, mint ahogy a román pártvezetés szerette volna. Közvetve ebből a vitából ismerték meg a magyar tudományosság álláspontját, ami nagyrészt megegyezett a nemzetközi történettudomány nézeteivel. A román értelmiség ugyanis még jobban el volt zárva a világ korszerű eszmeáramlataitól, mint a hajszálgyökereken Budapesttel mégiscsak érintkező erdélyi magyarok. Hozzájuk egyedül a Szabad Európa Rádió román adásai jutottak el, de ezek a műsorok – eléggé rendszeres hallgatójukként állíthatom – az erdélyi magyarság sorsát illetően nem mutattak túlságos megértést és rokonszenvet.

Persze, kérdés az is, hogy egy nemzetek sorához szóló „nemzetközi” rádióadó, amely nyilván mindenkor a fenntartó érdekeit tartja szem előtt, alkalmas-e közvetíteni a népek között a felfakadó ellentétek elsimításában? Példa lehet az 1990. március 19-i marosvásárhelyi magyarpogrom, Sütő András majdnemhogy meggyilkolása, amit a müncheni rádió lényegében eljelentéktelenített, Tótkés László nyilatkozatát nem is sugározta, amiért a püspök Bush elnöknel tiltakozott. (Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Keretben*. A Szabad Európa Rádió története, 1996.) Egyébként egy rádióállomás – még ha olyan elterjedt körben hat is – nem pótolhatja az irodalmak szerepét egymás megismerésében. A lelkek békéjét csak az írói szavak munkálhatják. Márpedig éppen most, 1989 után, lényegében megszűntek a kölcsönös fordítások. A „globalizáció” legnagyobb dicsőségére, csak néha-néha érkezik el egy mai román mű a magyar olvasókhoz és viszont!

Hézagos és bizonytalan ismereteink vannak arról a jégzajlásszerű folyamatról, amit egy bukaresti történészprofesszor, Lucian Boia kötete indított el a román közvéleményben: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. A Bukarestben élő, a román történészek világában kiválóan tájékozódó Demény Lajos professzornak köszönhetjük, hogy ha szűk körben is, de magyarul aránylag gyorsan ismertté vált Boia könyve, amely 1996-ban jelent meg, magyar fordításban 1999-ben Romániában. A román történészeknek szakítaniuk kell a nemzeti öndicsőítés és kizárólagosság mítoszaival, amelyeknek a gyökerei a XIX. századba nyúlnak vissza, majd a pártidiktatúra, különösen Ceausescu korszaka egyetlen üdvözítő tanná emelt, nemzetárulássá átkozva az 1945 előtt még jelentkező realista, kritikus önszemléletet. Erre a következtetésre jut a most 56 éves, nyugati tanulmányutakat tett román történész, aki készséggel felülbíráltja saját, korábbi nézeteit is. Szembefordul a román történelmi mítoszok megtevésztő, zsák-

utcás, a mai Európa uralkodó áramlataitól mindenképpen idegen jellegével. (Demény Lajos: Kísérlet a román történelmi mítoszok tárgyilagos vizsgálatára. *Tiszatáj*, 1999. március.) „Igaz, hogy maga sem szabadul Erdély=román ország mítoszától, de már nem hallgatja el az egység-mítosz képtelenségeit. Az eső nem eshetett példának okáért a Bánságban, csak Románia délnyugati tájain.” A Ceausescu-uralom kétségbeesett erőfeszítéseket tett a „román egység” hangsúlyozására mindenben, s ennek érdekében száműzni kívánta az ezeréves vagy még régebbi földrajzi megnevezéseket is.

Lucian Boia 1998-ban újabb tanulmányt közölt, *Játék a múlttal* címmel, s ebben talán az eddiginél is nagyobb hangsúlyt kap az „Erdély-mítosz” megítélése. Erről is Demény Lajostól értesülhetünk (Még egyszer a román történelmi mítoszokról. *A Hét*, 1999. november 4.). Magyarok számára is reményt ad a román történelmi mítoszok lebontása, mert a lelki kibékülést készítheti elő. Ugyanakkor a bukaresti professzor szemléletében felleljük a román hódítási törekvés régi nyomait, mégpedig a modern geopolitika képében. Szerinte a román egységet „ideális határok” foglalják magukban: keleten a Dnyeszter, Nyugaton a Tisza, délen a Fekete-tenger és a Duna. Riasztóan csengenek a fülünkben Eminescu szavai: „A Dnyesztertől a Tiszáig”. Területszerző álmaiban a múlt századi költő a Tisza forrásvidékére gondolt-e, amely egy kis szakaszon valóban a románság északi nyelvi határa. A román diplomácia számára a „költői álmom” elérendő cél lett, tárgyalások témája, katonai szerződések, háború okozója. Az 1916-os bukaresti titkos szerződésben az antant hatalmak Romániának ígérték az egész Tiszántúlt, s csak a hadiszerencse változása mentette meg ezt a magyar vidéket. Boia professzor geopolitikája eszünkbe idézi, amire az antant urai nem figyeltek. Román győzelem esetén Romániáé lett volna Békés megye, mai lakossága 422 ezer lélek, Szabolcs-Szatmár, 584 ezer lakossal, Hajdú-Bihar, itt csak Debrecen kapott volna kegyelmet, 550 ezer lélek, Szolnok megye kétharmada esik a Tiszántúlra, majdnem 300 ezer és Csongrád több mint a fele, 230 ezer fővel. Ha leszámítjuk a 200 ezer fős Debrecent, akkor is nagyjából 1 millió 900 ezer lakost érintett volna az elcsatolás, olyan területen, ahol a román nemzetiségűek nem nagyon érik el a 20 ezer főt, vagyis az egy százalékot.

Mi volt a szerencsés hadi esemény, ami ezt a tervet meghiúsította? Az Erdélybe 1916-ban betörő román csapatok veresége, majd az ezt követően megkötött fegyverszünet és béke. Ezáltal Románia megszegte a titkos bukaresti szerződést, mert az előírta, hogy nem köthet békét semmi szín alatt a központi hatalmakkal.

Vajon milyen geopolitika jegyében szabad „felújítani” a hamis állítást, hogy a Tisza a román etnikai határ nyugaton? A békét építő szándéknak nem kellene számolnia a Trianonban mégiscsak Magyarországnál maradt lakosság érzéseivel? Mivel ennek a lakoságnak eszébe jut megkérdezni: vajon mi lett volna Szeged, Békéscsaba, Nyíregyháza sorsa az eltelt 80 évben? Ami Kolozsváré, Marosvásárhelyé, Nagyváradé!

Zsákutca ez a „geopolitikai” riasztgatás is, akárcsak a történelmi mítoszok. Pedig Boia professzor felismerte, hogy „az egységes Európában csak kisebbségek lesznek, egyik nemzet sem lesz többségi, ami megköveteli, hogy a kisebbség-többség viszonyát mostantól új szempontoknak megfelelően tegyük vizsgálódásaink tárgyává.” Roppant fontos, hogy kimondta: véget kell vetni, nyilván Romániában, a belső asszimilálásnak. Tisztában van azzal is, hogy térségünkben két európai civilizáció él egymás mellett (Erdélyben keveredve), a nyugati és a keleti kereszténység világa, amelyeket – tapasztalhatjuk – egyáltalán nem könnyű összebékíteni. Felveti a kérdést, hogy vajon miként lehet egyensúlyba hozni megannyi történelmet és nem ritkán egymásnak ellentmondó nemzeti örökségeket? Az igazi európai történelem, amelyben „az összes európaiak

magukra találnak, és amely senkit sem fosztana meg önazonosságától, semmivel sem lesz könnyebb kísérlet, mint magának a közös Európának a felépítése” (*Játék a múlttal*).

Mintha Ady verseit hallanók, egy évszázadnyi mélységből! A magyar progresszió – maradjunk meg a szokásos elnevezésnél – a századforduló táján vívta meg a maga harcát történelmi téveszméinkkel, mítoszainkkal és a belőlük fakadó öncsalással, amely az első világháború végzetét hozta reánk. A *Holnaposok*, illetve a *Nyugat* irodalmi forradalma, zászlaján Ady névével, a *Huszdik Század*, az új utakat kereső társadalomtudomány alakította ki a reális magyar önszemléletet – még akkor is, ha egyben-másban túl csonkára faragta a hazaszeretetet, a nemzeti hűség eszményét –, amely kibírhatóvá tette a kibírhatatlant is, a trianoni traumát. Enélkül semmilyen kapaszkodónk nem maradt volna a jövőbe. Alapjaiban hatékony ma is, noha figyelniük kell arra, hogy a mai fiatal erdélyi magyar írónemzedék elutasítja a sommás romantikát: „Dunának, Oltnak egy a hangja”. Az elmúlt évtizedek romániai kisebbségi viszonyainak kiábrándító valósága után, idillinek találja ezt a látásmódot, hiszen sorsdöntő történelmi fordulón csak óhaj volt, nem valóság soha, hogy „magyar, oláh, szláv bánat / Mindigre egy bánat marad.” De hiszen Ady is, a *Magyar jakobinus dala* előtt három évvel, megírta Erdélyt féltő, Erdélyt elsíró gyászbeszédét: *Ismeretlen Korvin-kódex margójára*. A verset és a publicisztikát aligha lehet elválasztani egymástól.

Időben majdnem ugyanakkor zajlott le, talán előbb is valamivel, a reális önszemlélet és a mítoszteremtő nemzeti romantika küzdelme a román szellemi életben. A balkáni életstílust maró gúnnyal kipellengérező drámaíró, Ion Luca Caragiale és a nemzeti eszményt mindenek fölé helyező, a heveny antiszemitizmusig eljutó legnagyobb román lírikus, Mihai Eminescu – egyébként személyes barátok – képviselték a két végletet. A harcot Caragiale elveszítette, lényegében emigrációban halt meg, 1912-ben, Berlinben.

Ezt a küzdelmet folytatná, egészen más körülmények között, más fegyverzettel, Lucian Boia? A román tudomány és irodalom hosszú évtizedeken át „az önkényuralmi és idegengyűlölő sugallatú nacionalista mítoszokat”, az öndicsőítést, a nemzeti kizárólagosságot tekintette eszményének, amit a párt-diktatúra még inkább primitív történelemszemléletté torzított. Demény Lajosnak igaza van, hogy férfibátorságot követel meg mindezzel szembeállni, az 1989 után még fékevesztettebbé vált, szélsőséges, támadó ideológiát megcáfolni, legyőzni.

Erdély magyarságát, nemkülönben az egész magyar nemzetet létében, jövőjében érinti Lucian Boia új nemzetszemléletének remélt győzelme. Eppen ezért támadhat a kérdésünk: vajon lehet-e ugyanazokkal az eszközökkel, gondolatokkal, taktikával fogadni a gyűlölet mítoszaitól megtisztított új román ideológiát, mint amellyel a pártállam idején kétféle erdélyi magyar közösség megpróbálta védelmezni önmagát?

Miért ne tekinthetnénk vissza mondjuk, az erdélyi románok 1918 előtt vívott közéleti harcaira, akár azért, hogy példát keressünk a mára? Ennek a politizálásnak a lényegét Iuliu Maniu (1873–1953) pályafutása érzékeltetheti hitelesen. Mit sem változtat ezen az erdélyi magyaroknak okozott keserűségek, az 1944. augusztusi fordulat után a székelyeket gyilkoló Olteanu-féle gárda gyászos emléke, a félelemkeltés, a hisztéria máig kísértő szelleme. Most arra figyelhetünk, hogy Maniu miként védelmezte, kisebbségi politikusként népét. Tizenhat politikusi éve esett kisebbségi időkre: a Román Nemzeti Párt alelnöke, illetve 1906-tól parlamenti képviselő a budapesti országházban. Egyik legtekintélyesebb közéleti személyiség, akit 1944 után a kommunista párt legfőbb ellenségének tekintett: 1947-ben, 75 évesen életfogytig tartó börtönre ítélték,

majd halála után máig ismeretlen tömegsírba temették. Alakját, érthető módon idealizálva, a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt mai jelképének tekinti. Eddigi, legalaposabb életrajzát Apostol Stan írta meg: *Iuliu Maniu. Nacionalizmus és demokrácia. Egy nagy román életrajza*, 1997, Bukarest. Egy magyar szerzőpáros munkája is jó eligazító, Bárdi Nándor és Weber Péter tanulmánya a *Limes* 1998. évi 4. számában. Mindezekből minket most a kisebbségpolitikus szemlélete és tevékenysége érdekel.

E vonatkozásban Maniut mindig a rugalmasság és a következetesség jellemezte. Amíg nem látott reális esélyt az erdélyi román törekvések érvényesítésére – egyesülés az anyaországgal –, addig a bécsi udvarban keresett támaszt a magyar állam ellen. De a történelmi magyar állam iránt is lojálisnak mutatta magát, egészen az 1918-as összeomlásig: akkor ő jelentette ki Aradon, Jászi Oszkár, a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztere előtt, hogy immár egyetlen megoldást lát: a teljes elszakadást Magyarországtól. Ismét változott viszonyok között, az 1940-es bécsi döntés után a lakosság-cserében vélte az erdélyi kérdés megoldásának lehetőségét; erre az elképzelésre több ízben visszatért. De az 1944. augusztusi fordulatot követően, ő búcsúztatta Bukarestben az Észak-Erdélybe induló önkénteseket, ama bizonyos Olteanu-gárdát, és őt kereshetjük a pártjához tartozó északerdélyi kormánybiztos, Ionel Pop mögött, aki az erdélyi magyarság kiűzésének elképzelését vetette fel.

Maniu a magyar parlamentben, az 1906-os költségvetési vitában nem követelte ugyan Erdély autonómiáját, mert a viszonyok nem nyújtottak erre lehetőséget, de nyíltan hangsúlyozta, hogy az önrendelkezés jogáról egyáltalán nem kívánnak lemondani! Hatalmas energiával védte a román diákok anyanyelvű oktatását. „Őnök talán amúgy is nagyon sokszor olvashatták, hallották is, rossz néven is vették tőlünk, románoktól, hogy mi a román kultúrának az emlőin akarjuk legalább részben a mi intellektuális és érzelmi világunkat fejleszteni” – mondta egyik parlamenti beszédében. Ha mondanivalóját Deák Ferenc szavaival fejezhette ki a legjobban, akkor a „haza bölcsét” idézte; máskor báró Eötvös Józsefet: „Uraim, egy szabadságra törő népet el sem lehetett ideig-óráig lehet, de megsemmisíteni soha.”

Politikai taktikázásból sem tett soha engedményt román népe kárára, még kevésbé alapvető elveiben. Nem magyar politikát folytatott a románok körében, hanem román politikát a magyar közéleti palettán.

Ez az alapállás örök meghatározója egy kisebbségi politikusnak. Trianon után a közéleti szerepet vállaló erdélyi magyar írók, jogászok, papok, újságírók ugyanígy: magyar politikát vittek a román közegben. A közvélemény akkor el sem fogadott volna más magatartást, csak olyant, ami a magyar közösség önbecsülését, létérdekeit, hagyományait tükrözte. Az emelt fő politikáját. Egy ezer éven át szabad, önsorsát meghatározó közösség vergődött a kisebbségi elnyomatás alatt, de egy pillanatig sem tartotta magát – kevesebb lélekszáma miatt – kisebbrendűnek. Kós Károlyról, Jakabffy Elemérről, Balogh Arturról, Bethlen György grófról vagy az „ifjú törökökről”, Mikó Imréékről el sem lehetett volna képzelni a tudatos önfeláldozást, lélekcsönkítést!

Majd 1945 után válik a kisebbségi létből kisebbrendűségi érzés. Szemlér Ferenc, a költő és lapszerkesztő ismeri fel elsők között az erdélyi magyar társadalom testén ezt a riasztó tünetet. Küzdelem a kisebbségi életérzés ellen – ezt adta vezércikke címének az általa szerkesztett brassói *Népi Egység*ben (1946. április 21.) Az erdélyi magyarságban a tételesen meghirdetett jogegyenlőség méltóságérzetét kívánta felkelteni. Annak ellenére, hogy ezek a jogok nagyon bizonytalanok voltak. Lám, ugyanebben a lapszám-ban *A nemzetiségi kérdés a legfontosabb feladat* címmel azt taglalja, hogy Erdélyben

a nemzetiségi kérdés tovább árnyal minden társadalmi és gazdasági vonatkozást. Sorolja a jogos panaszokat. A földosztás során elfogultság tapasztalható a magyar tulajdonosokkal, különösen a magyar egyházakkal szemben. Ravasz taktikával el akarják sorvasztani a magyar szövetkezeti hálózatot. Fokozatosan tönkreteszik a kisiparosokat, márpedig az erdélyi magyarság nagy hányada kézműves, kisvállalkozó. Az anyanyelvű oktatásban – a biztató eredmények ellenére – igen nagy veszélyek mutatkoznak. A román közvélemény közönyös, ha nem éppen ellenséges a magyarság gondjai iránt. Íme, a kisebbségi érzés forrásai, amelyek – és ezért az állam életére is károsak – bizalmatlanságot sugallnak a kormány iránt.

Dél-Erdély fakasztotta fel először ezt a kisebbségi érzést, a lemondást és csüggedést. Az 1940-es bécsi döntés után, a szülőhelyén és ott magára maradt 400 ezernyi magyar sorsa teljesen reménytelennek látszott, miután az addigi angol–francia garanciák után, most Németország ítélte szolgaságra sorsukat.

Negyvenéves párturalom után Tőkés László püspök kénytelen ezt a kórképet állítani ki lelkiállapotunkról: „Nemzeti meghasonlásunk kitermelte a kisebbségi érzést és tudatát. A kisebbségi tudat az ország kisebbségével együtt alakult ki. A körözött nacionalizmusok pedig belénk sulykolták az emésztő büntudatot, mintha a magyarság bűnösebb lenne bármelyik más népnél ezen a földtekén. Lehajtott fejű nemzet lettünk, amelyik nem bízik a saját erőiben” (*Magyar Élet*, 1994. január.)

Ez a kisebbségi érzés vírusait szétszórta a nemzet egész testében. Fertőző és rombol még a politikától leginkább semleges területeken is. Például a nyelvészetben. Erdélyi magyar egyetemi hallgató a kolozsvári egyetemen kölcsönszavakról tanult, főleg olyanokról, amelyeket a román nyelvből vettünk át. Pesti kollégája nem érti a kifejezést, ő csak jövevényszavakat ismert. Mikor adta „kölcson” egy nyelv a maga szavait egy másik nyelvnek? Ez esetben nyilván vissza is kérte. Az új nyelvben jövevény volt a szó, ami csak származást jelzett, nem rangot is. 1945 előtt Erdélyben is a magyar nyelvészek a jövevényszót használták. Bitay Árpád, a tragikusan rövid életű nyelvész 1929-ben a román nyelv román elemeiről írt tanulmányt. Ez a téma kétszeresen is tilossá vált húsz év múlva: mivel a tudós jövevényszavakat emlegetett és a magyar nyelv hatását vizsgálta a román nyelvre. Tamás Lajos akadémikus, a romanisztika budapesti professzora a második világháború előtt megbecsült tudósnek számított a román tudósok között is. Éppen azért, mert legtöbbet és legalaposabban foglalkozott a román nyelv magyarból átvett szavaival, nyelvi elemekkel, a román műveltség magyar gyökereivel. Majd 1945 után persona non grata Bukarestben, egyenesen a románság ellensége. Ugyan, mit akart bizonyítani ez a magyar nyelvész? A román nyelv és a román kultúra alacsonyabbrendűségét a magyarral szemben? Fölényt? Gőgöt?

Egy román szó sehol, soha nem lehet jövevény!

Elképzelhetetlen lett volna a párturalom idején, hogy egy erdélyi magyar nyelvész a moldvai román helységnevek magyar forrásokhoz vezető toponómiáját tanulmányozza. Noha egy jeles román tudós, Radu Rosetti akadémikus 1905-ben fenntartás nélkül elismerte, hogy a moldvai Tatros folyó völgyének toponómiája túlnyomóan magyar eredetű. Ő írta a legbarátibb könyvet románul a moldvai csángókról! Ma ideges dühvel fogadnák az ilyen kutatás tervét is. Hát már Moldvában is honfoglalók a magyarok, nemcsak Erdélyben? Román kolléga mutatott – színlelt – megbántottságot, ha magyar társa eleve, törvényszerűen nem hajtott fejet a román nyelv és történelem, irodalom elsőbbsége előtt. Az újabb nemzedék pedig beleszületett ebbe a kényszerkalodába, neki már elfogadnia sem kellett, csak folytatnia...

Ártatlannak tetsző szavak, udvariasnak ható sorrend, a kisebbségi érzés ott volt mindenütt. A szerkesztő ösztönösen megfordította a sorrendet, ha a szerző magyar-román kapcsolatokról írt. Pedig az ilyen viszony-jelzésnél minden nép önmagát említi először. A magyar nyelvű erdélyi sajtóban egyedül a csíkszeredai *Hargitában* olvashattunk magyar-román együttélésről. A főszerkesztő, Albert Antal azzal érvelt, hogy megyéjében a magyarok élnek jóval nagyobb lélekszámban, őket illeti meg az elsőség. Nem is túrték meg sokáig a főszerkesztői székben!

Mondhatná valaki: ezek jelentéktelen apróságok. Akkor miért kanonizálódtak annyira, hogy némelyek szemében a kisebbség hazafiságának bizonyító jegyivé váljanak?

A nyelv, a nyelvezet, a szavak lehetnek a kisebbségi érzés legárulkodóbb jegyei!

Fogadhatjuk-e ezekkel a reményeink szerint kialakuló új román magyarságszemléletet? Erőtlen lenne a kézzorításunk, ha ott maradnánk – a magunk lelki fogságában. Csak emelt fővel egymás szemébe néző, magukat mindenben egyenlőnek tartó nemzetek rendezhetik végre, József Attila álmai szerint, közös dolgaikat a Dunánál, mielőtt elérkeznének a Rajna, a Majna, a Szajna tájaira, ahol nyelvet, népet, kultúrát csak a kölcsönös önbecsülés, a méltányosság, a mindegyiknek kijáró történelmi igazság őrizhet meg attól, hogy beleveessen az egység egyszínűségébe. Megbecsülést magának az a nép várhat el, amelyik – legyen kicsi vagy nagy, éljen éppen többségben vagy kisebbségben – méltóképpen meg tudja becsülni önmagát.

KAJÁRI GYULA: BARTHA MARGIT